

**Middeleeuwse graven op het kerkhof van
de Sinte Margriet. Een archeologisch
inventariserend veldonderzoek (IVO)
door middel van proefsleuven en een
archeologische opgraving te Boksum,
gemeente Menaldumadeel (Fr.)**

M.J.M. de Wit

ARC-Publicaties 154

**Groningen
2006
ISSN 1574-6879**

Colofon

Middeleeuwse graven op het kerkhof van de Sinte Margriet. Een archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van proefsleuven en een archeologische opgraving te Boksum, gemeente Menaldumadeel (Fr.)

ARC-Publicaties 154
ARC-Projectcode 2006-149

Oprichtgever
Provincie Fryslân
Bevoegd gezag
Dr. G.J. de Langen, Provincie Fryslân
Beheer en plaats van documentatie
Noordelijk Archeologisch Depot, Nuis

ARCHIS nummer onderzoek
17595

Tekst
M.J.M. de Wit
Foto's
K. Iepema, S.A. Mulder & M.J.M. de Wit
Digitale beeldverwerking
B. Schomaker
Redactie
A. Ufkes
Eindredactie
J. Schoneveld

Status
definitieve versie

Autorisatie — C.G. Koopstra

Uitgegeven door
ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

ISSN 1574-6879

Groningen, 2006

Omslag
Overzicht van de sarcofaag en de steenkisten. Foto: S.A. Mulder

Een recente lijst van de ARC-Publicaties is te vinden op www.arcbv.nl

Inhoud

1 Inleiding	3
<i>M.J.M. de Wit</i>	
1.1 Aanleiding voor het onderzoek	3
1.2 Ligging van het onderzoeksgebied	3
1.3 Objectgegevens	5
1.4 Doel van het onderzoek	5
1.5 Onderzoeksgeschiedenis	5
1.6 Werkwijze	7
2 Resultaten	11
<i>M.J.M. de Wit</i>	
2.1 Sporen en structuren	11
2.2 Profielen	20
2.3 Vondstmateriaal	20
3 Conclusie	25
<i>M.J.M. de Wit</i>	
Literatuur	29

1 Inleiding

M.J.M. de Wit

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

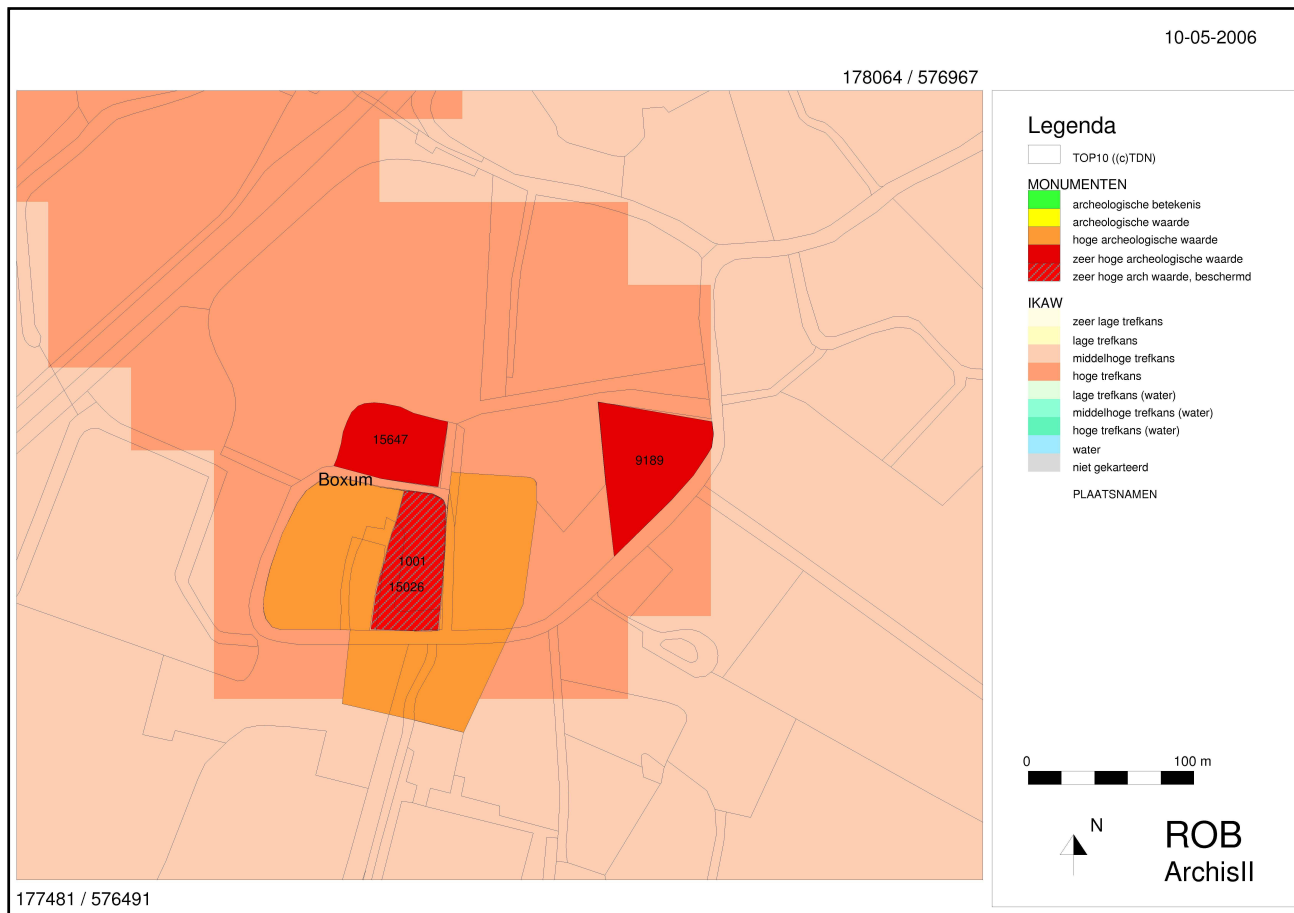
In december 2005 werd bij het delven van een grafkuil op het kerkhof van de Sinte Margriet te Boksum een hoek van een zandstenen sarcofaag aangetroffen (II op afb. 3.1). Begin 2002 was eveneens een dergelijke sarcofaag op het kerkhof aangetroffen, bij de aanleg van nutsleidingen (I op afb. 3.1; De Wit 2003, pp. 15–16). Deze sarcofaag, daterend uit de 12e eeuw, is destijds gelicht en gerestaureerd en ligt nu in de kerk. Aangezien men dacht dat de sarcofaag II van hetzelfde type was en eenzelfde datering had als sarcofaag I, werd de grafkuil een stukje naar het noorden verplaatst zodat het mogelijk zou zijn sarcofaag II op een later tijdstip te onderzoeken. Tijdens dit onderzoek, dat plaats vond in mei 2006, werden sarcofaag II verder vrijgelegd. Ook werd bij dit onderzoek een steenkist ontdekt (A op afb. 3.1; De Wit 2006).

De Provincie Fryslân wilde graag weten of zich rondom en tussen deze drie graven meerdere, soortgelijke begravingen bevonden, zowel vanuit wetenschappelijk oogpunt als met oog op het begraafplan van de Sinte Margriet. Daarom besloot de Provincie om aan Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) de opdracht te verlenen een archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO), eventueel gevolgd door een archeologische opgraving, op het kerkhof uit te voeren.

Het veldwerk werd van 14 t/m 19 juni 2006 uitgevoerd door mw. drs. S.A. Mulder (veldtechnicus) en mw. drs. M.J.M. de Wit (projectleider). De minikraan werd geleverd door fa. Miedema & Zijlstra uit Tzummarum, met als machinist dhr. G. Zijlstra. In het veld werd het team wetenschappelijk op bepaalde tijden bijgestaan door drs. C.G. Koopstra van ARC bv.

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied betreft het kerkhof van de Sinte Margriet te Boksum, gelegen aan de Sint Margrietwei (afb. 1.1). Het maakt deel uit van de kerkterp van Boksum en is een terrein van hoge archeologische waarde (CMA-nr. 05H-048, Archis-monumentnr. 15647).

Afbeelding 1.1 Boksum en omgeving, het onderzoeksgebied betreft het meest noordwestelijk gelegen monument, aangegeven onder nummer 15647. Bron: Archis II, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, 10 mei 2006.

1.3 Objectgegevens

Provincie	Fryslân
Gemeente	Menaldumadeel
Plaats	Boksum
Toponiem	Kerkhof Sinte Margriet
Kaartblad	5H
Coördinaten	177.700/576.700
Periode	Middeleeuwen
Type object	Kerkterp
Type bodem	Klei

1.4 Doel van het onderzoek

Het onderzoek diende een antwoord te geven op de volgende onderzoeksvragen, zoals vermeld in het Programma van Eisen (PvE), opgesteld door dr. G.J. de Lan-gen en mw. dr. F.A. Veenman van de provincie Fryslân:

- 1 *Zijn er in de kijksleuven (resten van) sarcofagen of sarcofaagdeksels aan te wijzen?*
- 2 *Maken eventuele resten van sarcofagen deel uit van een completer, nog deels bewaard ruimer verband?*
- 3 *Wat is de vermoedelijke datering van de resten?*
- 4 *Wat is de mate van conservering?*
- 5 *Zijn de typen van de aangetroffen sarcofagen aan te duiden?*
- 6 *Liggen de sarcofagen in situ en zo ja is de grafkuil nog waarneembaar? Zo nee, ligt de sarcofaag op een oud, eventueel geplaveid, loopvlak?*
- 7 *Bevinden zich in de sarcofagen nog menselijke resten, en zo ja zijn deze con-temporain aan de sarcofaag of duiden deze op hergebruik van de sarcofaag?*
- 8 *Wat is de relatie met de eerder aangetroffen sarcofagen: hebben de aangetroffen sarcofagen een gelijke oriëntatie? Betreft het dezelfde steensoort? Vertonen de sarcofagen een gelijksoortige iconografie?*
- 9 *Zijn in de sleuven fundamentresten van (een voorganger van) de toren aan te wijzen?*

1.5 Onderzoeksgeschiedenis

Begin 2002 is ten zuidwesten van de kerk een rode zandstenen sarcofaag (sarcofaag I) gevonden. Hij lag in het pad naar de ingang van de kerk en werd aangetroffen bij de aanleg van nutsleidingen. Helaas werd deze sarcofaag direct na het vinden vrijgelegd en leeggeschept, waardoor de mogelijke wetenschappelijke en cultuur-historische informatie grotendeels verloren ging (Van Weezel Errens 2003, p. 40). ARC bv voerde alsnog een klein onderzoek uit (De Wit 2003, pp. 15–16). Hier-na werd de sarcofaag gelicht en gerestaureerd en is nu in de kerk van Boksum te bewonderen. De sarcofaag, waarvan de deksel ontbrak, heeft aan de binnenkant versieringen in de vorm van kruisen en kromstaven en is trogvormig. Op grond van het kisttype (III, volgens de indeling van Martin) en de decoratie (volgens Martin's

Afbeelding 1.2 De ontdekking van sarcofaag II bij het delven van een nieuw graf. Foto: K. Iepema.

type IV) wordt deze in 2002 gevonden sarcofaag gedateerd in de 12e eeuw (Van Weezel Errens 2003, p. 47). De nu gevonden sarcofaag zou dan ook in de 12e eeuw kunnen worden gedateerd. Echter, de indeling van Martin, en dan met name de datering van zijn typen, wordt tegenwoordig betwist, getuige het artikel van Kuiken (2004a). Types III en IV worden door Martin als 'latere' types gezien, te dateren in de 12e eeuw. Echter, in de Dom van Keulen is een een sarcofaag van een volgens Martin 'later' type aanwezig, die zonder twijfel dateert uit de vroege 11e eeuw (Kuiken 2004a, p. 13).

In december 2005 werd bij het delven van een graf ten westen van de klokkentoren een hoek van een tweede zandstenen sarcofaag aangetroffen (sarcofaag II; afb. 1.2). Bij nader onderzoek door ARC bv in mei 2006 bleek dat deze sarcofaag een deksel had en *in situ* lag. Het deksel was gebroken en verschoven. Hierdoor kon aan de binnenkant van het hoofdeinde een versiering worden waargenomen die vergelijkbaar is met de versiering van de eerder gevonden sarcofaag (afb. 1.3). Deze sarcofaag is, evenals het in 2002 ontdekte exemplaar, gemaakt van rode Bremer zandsteen. De sarcofaag heeft een lengte van 230 cm, een breedte van 90 cm aan de westkant tot 70 cm aan de oostkant en een diepte van ca. 80 cm. De dikte van de kist is 10 cm en van de deksel ca. 13 cm. De sarcofaag is trogvormig en heeft een trapeziumvormige bovenzijde, breed aan het hoofdeinde en smaller aan het voeteneinde. Aan de binnenzijde van de westelijke kopse kant zijn versieringen waargenomen, bestaande uit een kruis dat aan beide zijden is geflankeerd door kromstaven (*Dreistab*-motief; afb. 1.3). De wanden van sarcofaag zijn waaivormig bewerkt met een puntbeitel.

Bovendien werd tijdens dit onderzoek, direct ten noorden van de sarcofaag, op 20 cm afstand, een steenkist aangetroffen (steenkist A). Een steenkist is een

Afbeelding 1.3 Versiering aan de binnenkant van het hoofdeinde van sarcofaag II. Foto: M.J.M. de Wit.

graf bestaande uit gestapelde bakstenen en tufsteen waarop een sarcofaagdeksel werd geplaatst. Ook deze steenkist lag *in situ*. De versiering op het deksel van de steenkist bestond onder andere uit een cirkel met daarin een kruis. De sarcofaag en de steenkist lagen beide ongeveer op hetzelfde niveau (De Wit 2006).

Zowel de beide sarcofagen als steenkist A hadden een oostwest oriëntatie, waarbij het hoofdeinde aan de westkant lag. De datering van de sarcofagen werd geplaatst in de 12e eeuw, die van de steenkist misschien iets jonger.

1.6 Werkwijze

1.6.1 Proefsleuven

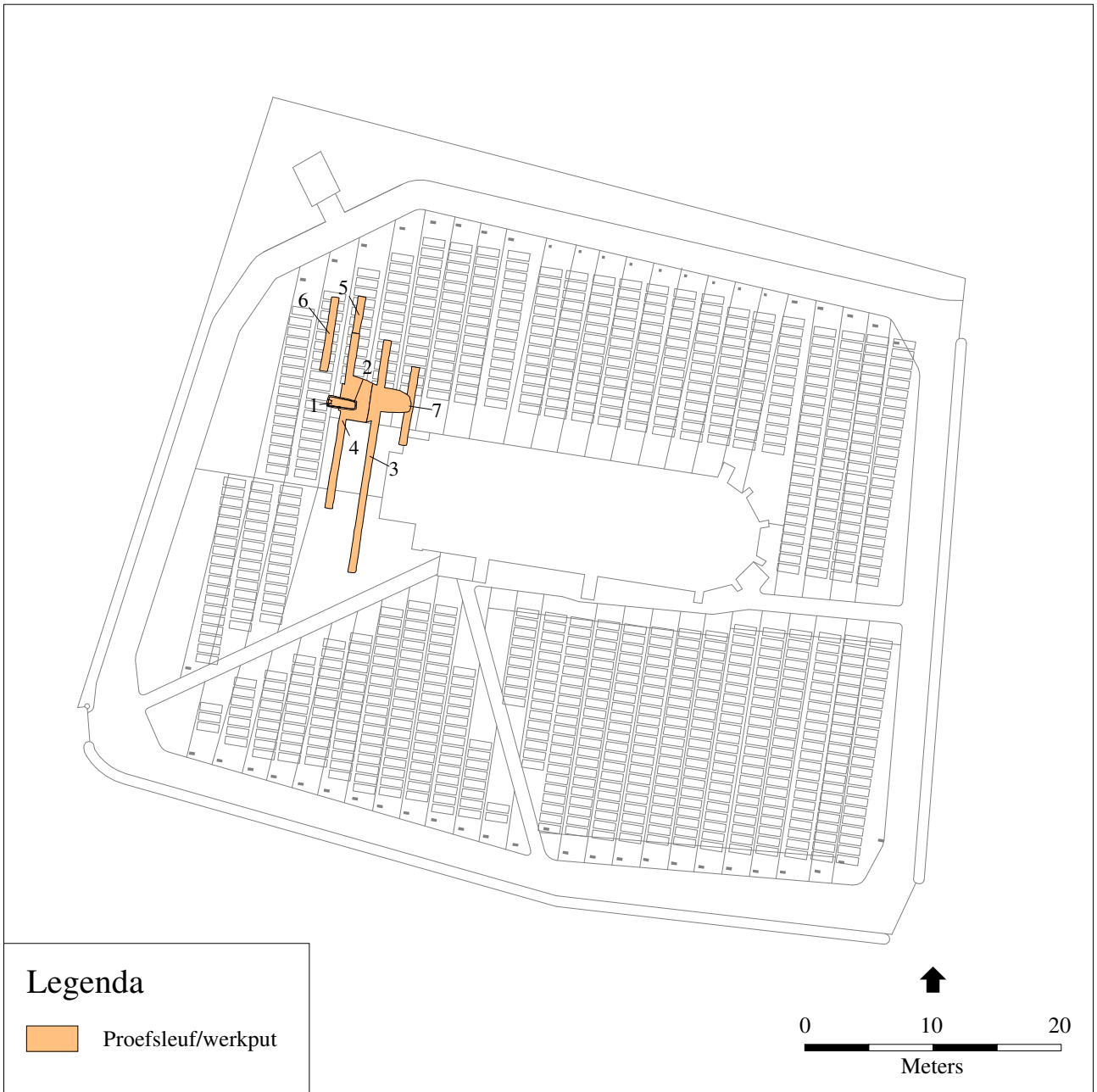
Op het terrein werden in eerste instantie drie noordzuid georiënteerde proefsleuven aangelegd, onderverdeeld in zeven werkputten (afb. 1.4). De sleuven waren 0,5 m breed en lagen ca. 2,5 m uit elkaar. De meest oostelijke sleuf (werkput 3) lag het dichtst tegen de kerk aan en was 18,5 m lang. De middelste sleuf (werkputten 4 en 5) lag over de eerder aangetroffen sarcofaag en steenkist en was 17 m lang. Deze sleuf zou volgens het originele puttenplan verder naar het kerkpad moeten worden doorgetrokken, maar een rozenperk verhinderde dit. De westelijke sleuf (werkput 6) lag net ten noorden van sarcofaag II. Deze sleuf was 6 m lang. Aan de hand van de resultaten (zie hoofdstuk 2) werd, op verzoek van dr. G.J. de Langen, Provinciaal Archeoloog van Fryslân, een vierde sleuf aangelegd. Deze lag ten oosten van werkput 3 en was 6 m lang.

De sleuven zijn tot op een diepte van 80 tot 100 cm beneden maaiveld aangelegd. Bij het aantreffen van eventuele *in situ* inhumaties zijn deze ongemoeid

gelaten. Het vlak is getekend (schaal 1:20), gefotografeerd en gewaterpast. Interessante profielen zijn getekend (schaal 1:20). Vondsten zijn verzameld per spoor.

1.6.2 Opgraving

Aan de hand van de resultaten werd besloten een grotere opgravingsput aan te leggen tussen de werkputten 3 en 4 en ten oosten van werkput 3 (afb. 1.4). Het vlak van deze put is aangelegd op het niveau van de deksels van sarcofaag II en steenkisten A en B. Dit vlak is getekend (schaal 1:20), gefotografeerd en gewaterpast. Plaatselijk is het vlak daarna verdiept, waarbij relevante profielen zijn getekend (schaal 1:20) en gefotografeerd.

Afbeelding 1.4 Het onderzoeksgebied met de proefsleuven en werkputten. Kaart: B. Schomaker.

2 Resultaten

M.J.M. de Wit

2.1 Sporen en structuren

Tijdens het onderzoek is een aantal sporen aan het licht gekomen (afb. 2.1). De belangrijkste sporen zijn sarcofaag II en twee steenkisten, A en B. De sarcofaag en steenkist A zijn, zoals vermeld in paragraaf 1.5, eerder gevonden. De tweede steenkist (steenkist B; spoor 2 in werkput 3) werd ongeveer 40 cm ten oosten van steenkist A (spoor 3 in werkput 4) gevonden. Daarnaast zijn delen van funderingen en inhumaties gevonden. Alle categorieën sporen worden hieronder besproken.

2.1.1 Sarcofaag II

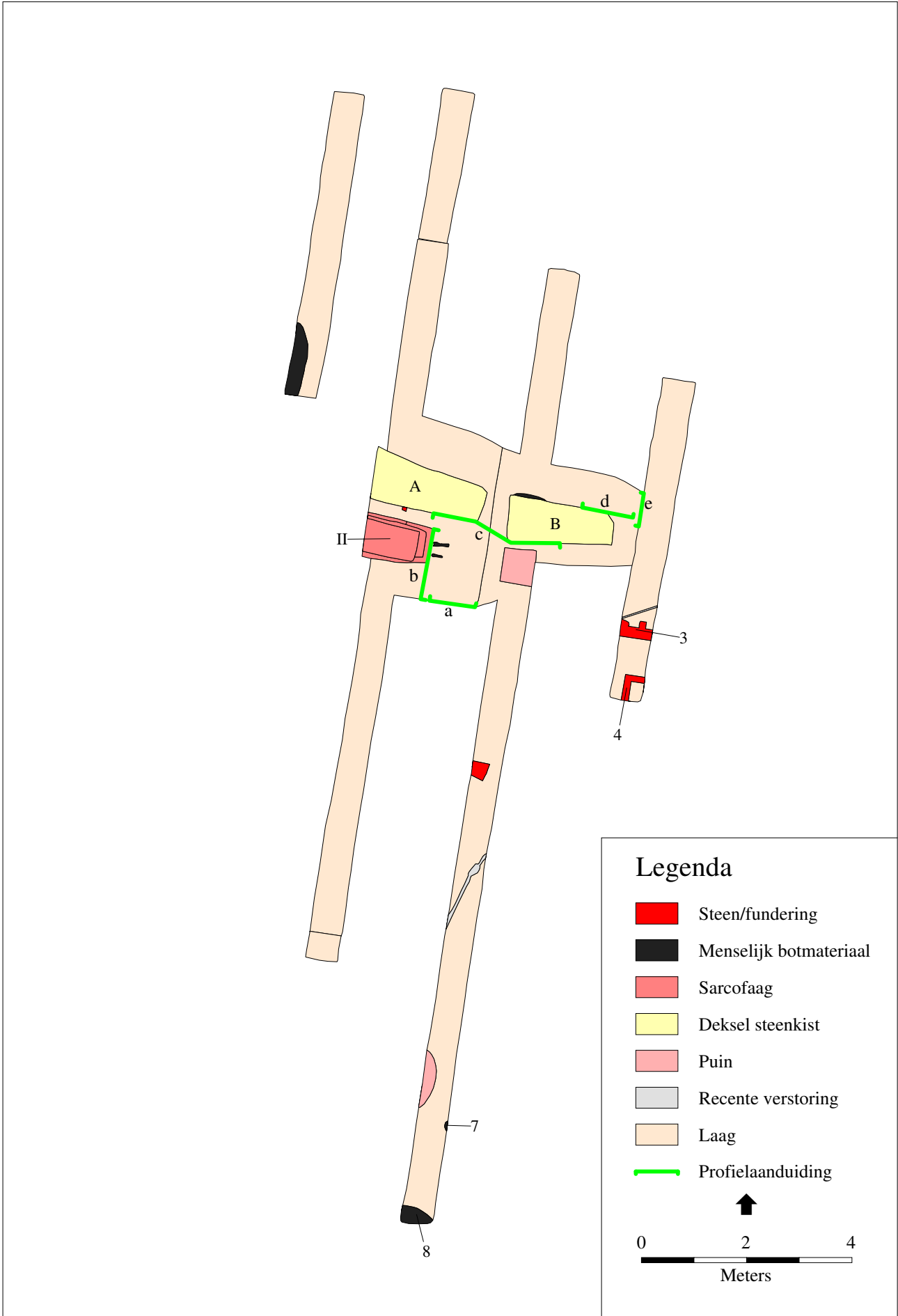
Bij het onderzoek is de sarcofaag niet geheel vrijgelegd, aangezien hij te dicht bij het in december 2005 gedolven graf ligt. Zoals al in De Wit (2006) is beschreven is de sarcofaag oost-west georiënteerd en ligt hij *in situ*. De sarcofaag heeft een deksel. Zowel de deksel als de sarcofaag zelf vertonen oude breuken. De deksel is deels van de rand van de sarcofaag gegleden (afb. 2.2).

De sarcofaag is gemaakt van rode zandsteen, heeft een lengte van 230 cm, een breedte van 90 cm aan de westkant tot 70 cm aan de oostkant en een diepte van ca. 80 cm. De dikte van de kist is 10 cm en van de deksel ca. 13 cm. De sarcofaag is trogvormig en heeft een trapeziumvormige bovenzijde, breed aan het hoofdeinde en smaller aan het voeteneinde.

Aan de binnenzijde van de westelijke kopse kant zijn versieringen waargenomen, bestaande uit een kruis dat aan beide zijden is geflankeerd door kromstaven (zie paragraaf 1.5). De wanden van sarcofaag zijn waaivormig bewerkt met een puntbeitel.

Op het deksel van de sarcofaag zijn twee inkervingen te zien (afb. 2.3). De diepste van de twee is noordoost-zuidwest georiënteerd, de andere noord-zuid. Het doet eraan denken dat men het deksel heeft gebruikt om messen op te slijpen. Een verklaring voor de inkervingen kan zijn is dat men slijpsel van het sarcofaagdeksel heeft verzameld om te gebruiken als medicijn. Dit verschijnsel is onder andere bekend uit Egypte. In ons land zijn meerdere sarcofaagdeksels gevonden die inkervingen hebben, maar nog nooit zo noordelijk. Het meest noordelijke voorbeeld tot nu toe is aangetroffen te Oldenzaal.¹

¹Mondelinge mededeling drs. J. Schoneveld, ARC bv.

Afbeelding 2.1 Overzicht van de in de proefsleuven/werkputten aangetroffen sporen en de locaties van de gedocumenteerde profielen. Kaart: B. Schomaker.

Afbeelding 2.2 Sarcogaag II (links), met daarnaast het deksel van steenkist A. Foto: S.A. Mulder.

Afbeelding 2.3 Deel van het sarcofaagdeksel met de inkervingen. Foto: S.A. Mulder.

2.1.2 Steenkisten

Beide steenkisten zijn eveneens oost-west georiënteerd, met het hoofdeinde naar het westen. De deksels van de steenkisten zijn gemaakt van rode zandsteen. Het deksel van steenkist A is bij benadering 260 cm lang.² De breedte loopt uiteen van 1 m aan de westkant tot 70 cm aan de oostkant. Het deksel van steenkist B is 2 m lang en de breedte loopt uiteen van 90 cm aan de westkant tot 60 cm aan de oostkant. Aan de noordoostkant van het deksel ontbreekt een hoekje. Dit is geen beschadiging, maar is opzettelijk zo vervaardigd. De deksels van beide steenkisten zijn uitvoerig versierd. Op deze versieringen wordt in de subparagraaf hieronder ingegaan.

Uit de rond de steenkisten aangelegde profielen blijkt dat de gestapelde kloostermoppen en stukken tufsteen, die de 'grafkist' vormen, slechts uit één laag bestaan. De steenkisten zijn bijgezet in grafkuilen (zie paragraaf 2.2 en afb. 2.8).

Versieringen deksels

Steenkist A

De versiering van het deksel van steenkist A bestaat uit een kruis dat aan weerszijden is geflankeerd door kromstaven, vergelijkbaar met het sarcofaagdeksel uit Bant in Noord-Duitsland (afb. 2.2 en 2.5). Het kruis is gevat in een cirkel; boven de cirkel bevindt zich een V-vorm. Aan weerszijden van de kromstaven bevindt zich een verticale, smalle richel. De richel aan de rechterkant heeft ongeveer in het midden een kleine verspringing.

Steenkist B

De versiering van het deksel van steenkist B bestaat uit een rechthoekig centraal vlak waarop zich een kruis bevindt met rondom een kartelrand (afb. 2.4). Het motief is vergelijkbaar met dat van de sarcofaagdeksel die zich bevindt in het zuidportaal van de kerk te Schortens in Noord-Duitsland (afb. 2.5). Rondom het deksel bevindt zich een rand, die ook het ontbrekende hoekje rechtsonder volgt.

2.1.3 Funderingen

In werkput 7 werden twee funderingen aangetroffen (sporen 3 en 4; afb. 2.7). Spoor 3 bestaat uit een oostwest georiënteerde fundering die bestaat uit Friese geeltjes en baksteen. De afmetingen van de geeltjes bedragen 20×10×5 cm, die van de bakstenen zijn vergelijkbaar.

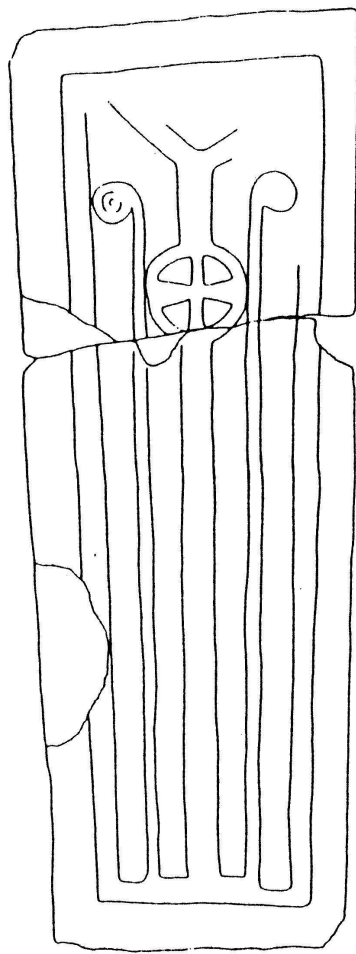
Van de fundering zijn twee lagen blootgelegd, waaruit kon worden opgemaakt dat deze is gemetseld in steensverband. De fundering ligt precies in het verlengde van de noordelijke kerkmuur en kan worden geïnterpreteerd als een oude kerkfundering. Uit Reinstra & Van der Waard (2003, p. 19) blijkt dat de kerk na het instorten van de klokkentoren in 1842 een stukje (67 cm) is ingekort.

Spoor 4, in de zuidoosthoek van de werkput is een fundering die bestaat uit baksteen. De bakstenen hebben een afmeting van 25×12 cm. Spoor 4 kan worden

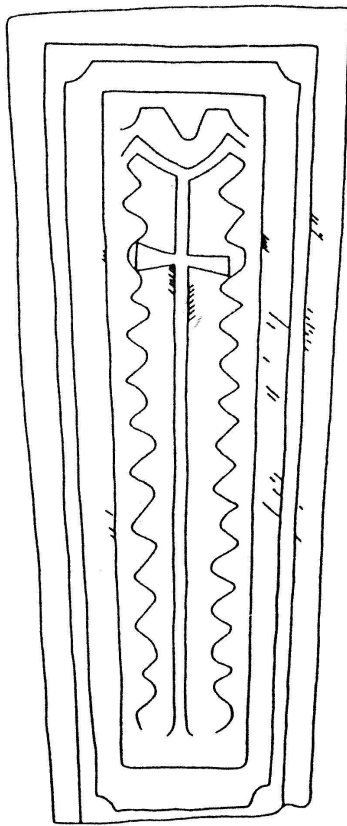
²Aan de westkant is de rand van het deksel niet blootgelegd, in verband met het recente graf.

Afbeelding 2.4 Het deksel van steenkist B. Foto: S.A. Mulder.

Afbeelding 2.5 Sarcogaagdeksel uit Bant. Bron: Haiduck 1985, Abb. 57.

Afbeelding 2.6 Sarcofaagdeksel uit Schortens. Bron: Haiduck 1985, Abb. 51.

Afbeelding 2.7 Funderingen aangetroffen in werkput 7. Foto: S.A. Mulder.

geïnterpreteerd als de fundering van het kolenhok of ‘baarhuisje’ dat hier tot ver in de 20e eeuw heeft gestaan.³

2.1.4 Inhumaties

Op verschillende plaatsen in de proefsleuven en in de opgraafput zijn inhumaties aangetroffen. Aan de zuidkant van werkput 3, vlakbij het kerkpad en sarcofaag I werden twee min of meer *in situ* inhumaties gevonden (sporen 7 en 8). Spoor 7 bestaat uit een schedel, spoor 8 uit beenderen van een onderlichaam. Beide zijn oostwest begraven. Gezien het verschil in hoogte (spoor 7 ligt op 3,75 m +NAP en spoor 8 op 4,01 m +NAP) zijn beide begravingen waarschijnlijk niet gelijktijdig. De precieze datering van de inhumaties is niet te achterhalen. Het instorten van de

³Mondelinge mededeling dhr. D. Gerbens.

klokkentoren in 1842 vormt een *terminus ante quem* voor spoor 7, aangezien het puin van de klokkentoren bovenop deze inhumatie ligt. Spoor 8, aan de uiterste zuidkant van werkput 3, ligt direct onder de bouwvoor en kan uit de periode na 1842 dateren.⁴

2.2 Profielen

Rondom de steenkisten en sarcofaag II is op een aantal plaatsen een profiel gedocumenteerd (afb. 2.8 en 2.1). De profielen die rond de steenkisten zijn bekeken (profielen c en d) laten zien dat deze zijn ingegraven in de terp; de grafkuilen zijn duidelijk zichtbaar.

De overige profielen laten zien dat de bodem rondom sarcofaag II en net ten noorden van steenkist B vergraven is. Blijkbaar heeft men eeuwenlang rondom en zelfs bijna onder sarcofaag II nog doden begraven. Uit profiel a blijkt dat men ook later, na het instorten van de klokkentoren in 1842, is doorgegaan met het graven van kuilen in de buurt van de sarcofaag, gezien de recente kuilen die dwars door de puinlaag gaan.

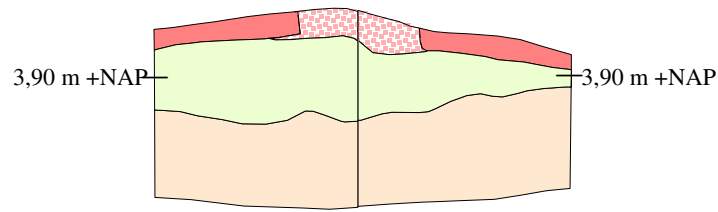
Aan profiel e is te zien dat de onderzoekers geluk hebben gehad om rondom steenkist B nog iets van een intact bodemprofiel te hebben kunnen documenteren. Direct naast de steenkist zit namelijk een latere ingegraving (afb. 2.9).

2.3 Vondstmateriaal

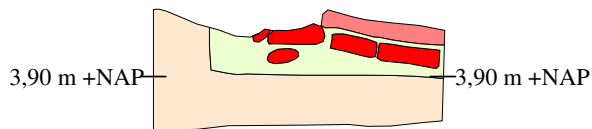
Tijdens het onderzoek is menselijk botmateriaal, metaal en vijf scherfjes aardewerk gevonden. Het botmateriaal en het metaal zijn afkomstig uit verstoorde grond en zijn derhalve niet door de onderzoekers meegenomen. De scherfjes aardewerk (vondstnummer 4) zijn afkomstig uit de terplaag (spoor 903 in het zuidprofiel van werkput 3), waarin de steenkisten zijn ingegraven. Het aardewerk bestaat uit vier kogelpotscherfjes en een scherfje onversierd Pingsdorfaardewerk, te dateren in de Late Middeleeuwen A (11e–12e eeuw).⁵

⁴Overigens moet hierbij wel rekening worden gehouden met het feit dat het maaiveld ten noorden van het kerkpad naar het pad afloopt en dat bij men de aanleg van het kerkpad het oorspronkelijke maaiveld hier deels heeft afgegraven. Het kan zijn dat hierbij de puinlaag, indien hier aanwezig, toen is verwijderd en dat de inhumatie toch een datering heeft van vóór 1842.

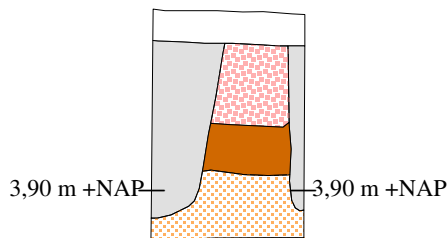
⁵Mondelinge mededeling mw. drs. K.L.B. Bosma, ARC bv.

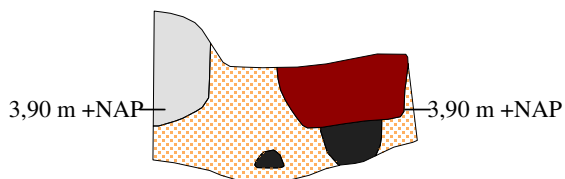
Profiel c

Profiel d

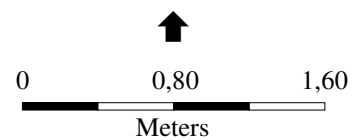
Profiel a

Profiel b

Legenda

- Bouwvoor
- Deksel sarcofaag
- Sarcofaag
- Grafkuil
- Puinbaan
- Oud loopvlak (19e eeuws)
- Stenen steenkist
- Recente verstoring
- Menselijk botmateriaal
- Laag, gewoeld
- Terp, ongestoord

Afbeelding 2.8 Overzicht van de rondom de sarcofaag en steenkisten gedocumenteerde profielen. Kaart: B. Schomaker.

Afbeelding 2.9 Profiel e. Achter de jalonstok is nog net een stukje ongestoorde terplaag te zien, links daarvan is de grond verstoord door een ingraving. Het deksel van steenkist B is rechtsonder te zien. Foto: M.J.M. de Wit.

Afbeelding 2.10 Detail van de grafkuil van steenkist B in de terplaag (profiel d). Foto: M.J.M. de Wit.

3 Conclusie

M.J.M. de Wit

De resultaten van het onderzoek kunnen de volgende antwoorden geven op de onderzoeksvragen, zoals die zijn gesteld in het PvE (zie paragraaf 1.4):

- 1 *Zijn er in de kijksleuven (resten van) sarcofagen of sarcofaagdeksels aan te wijzen?*

In de noordwesthoek van het kerkhof is, naast de reeds bekende sarcofaag II en steenkist A, een tweede steenkist (B) aangetroffen. Deze ligt ongeveer 40 cm ten oosten van steenkist A. Ook deze ligt *in situ*.

- 2 *Maken eventuele resten van sarcofagen deel uit van een completer, nog deels bewaard ruimer verband?*

Aan de noordwestkant van de kerk is een cluster graven gevonden, bestaande uit sarcofaag II en de twee steenkisten. Wellicht heeft sarcofaag I, die is aangetroffen aan de zuidwestkant van de kerk, ook in een cluster gelegen, maar hiervan zijn geen gegevens bekend.

- 3 *Wat is de vermoedelijke datering van de resten?*

De productie van zandstenen sarcofagen is te dateren tussen circa 1000 en 1300 n. Chr. Volgens Kuiken (2004b, p. 7) stopt het importeren van rode zandstenen sarcofagen uit het Midden-Rijngebied naar de noordelijke Nederlanden rond 1200. In deze periode begint de opkomst van de baksteenindustrie en hoeft men voor de bouw van kerken e.d. geen tufsteen meer te importeren uit datzelfde Midden-Rijngebied. Er lijkt een einde te komen aan de Rijnlandse invloed en daarmee ook aan het aanvoeren van nieuwe sarcofagen. Er zijn echter aanwijzingen dat de zandstenen sarcofagen die in Noord-Nederland aanwezig waren, nog eeuwenlang werden hergebruikt, tot ver in de Late Middeleeuwen.

Met betrekking tot de sarcofagen en steenkisten van Boksum kunnen geen exacte dateringen worden gegeven. De steenkisten zijn ingegraven in een terplaag die door middel van aardewerk is gedateerd in de Late Middeleeuwen A (11e–12e eeuw). De steenkisten zelf kunnen gedateerd worden in het begin van de 13e eeuw of later. De oorspronkelijke tufstenen Sinte Margriet is aan het begin van de 13e eeuw (ca. 1200–1225) ingrijpend verbouwd/herbouwd, waarbij baksteen (kloostermop) is gebruikt (Reinstra & Van der Waard 2003, 6–7). In de steenkisten zijn zowel tuf- als bakstenen (kloostermoppen) gebruikt. Aangezien deze beide steensoorten vanaf de verbouwing van de Sinte Margriet ter plaatse aanwezig waren, ligt een *terminus post quem* van begin 13e eeuw voor de steenkisten voor de hand. Voor de

sarcofagen geldt een *terminus post quem* van 11e eeuws.

4 *Wat is de mate van conservering?*

De mate van conservering is goed.

5 *Zijn de typen van de aangetroffen sarcofagen aan te duiden?*

De twee sarcofaagkisten die zijn aangetroffen zijn beide volgens Martin's kisttype III (geringe trogvorm) en IV (decoratie; Van Weezel Errens 2003, p. 47). Hierbij moet echter wel vermeld worden dat er tegenwoordig nogal wat kritiek is op Martin's indeling en dan met name over de periodisering (zie paragraaf 1.5).

6 *Liggen de sarcofagen in situ en zo ja is de grafkuil nog waarneembaar? Zo nee, ligt de sarcofaag op een oud, eventueel geplaveid, loopvlak?*

Zowel sarcofaag II als de steenkisten liggen *in situ*. Uit de profielen is op te maken dat de steenkisten in de kerkerp zijn ingegraven; de grafkuilen konden worden waargenomen. De grond rondom sarcofaag II was zodanig vergraven door latere begravingen, dat hier geen grafkuil of oud loopvlak kon worden waargenomen.

7 *Bevinden zich in de sarcofagen nog menselijke resten, en zo ja zijn deze contemporain aan de sarcofaag of duiden deze op hergebruik van de sarcofaag?*

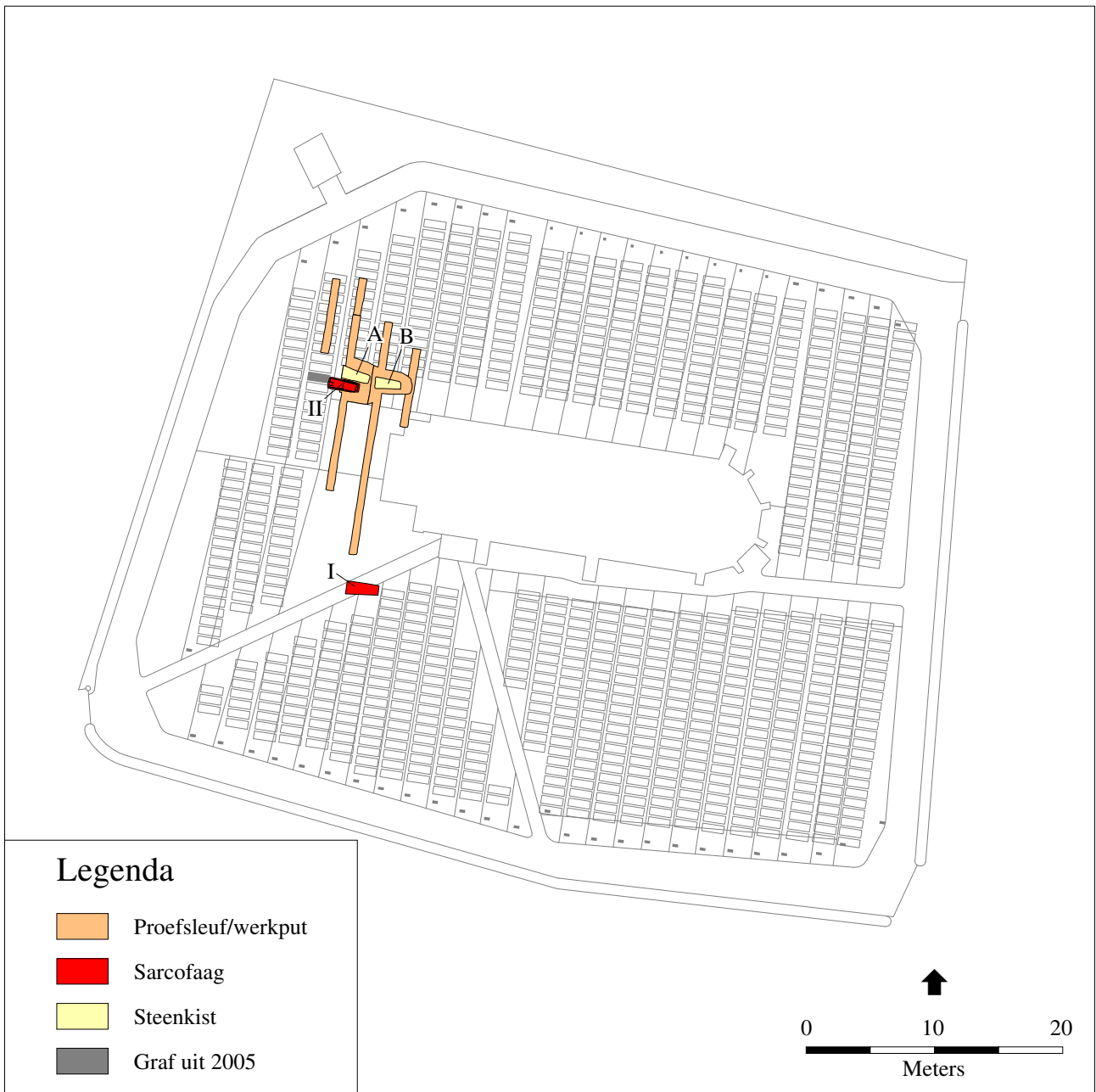
In sarcofaag II en de steenkisten zullen nog menselijke resten liggen, hoewel bij het onderzoek de deksels van de sarcofaag en steenkisten zijn niet gelicht; zelfs de gebroken dekseldelen waren te zwaar om te lichten. Helemaal honderd procent zeker is het dus niet dat zich nog menselijke resten in de sarcofaag en steenkisten bevinden, maar gezien het feit dat de graven intact zijn, mag het wel worden aangenomen. De menselijke resten zullen contemporain zijn aan de sarcofaag en steenkisten.

8 *Wat is de relatie met de eerder aangetroffen sarcofagen: hebben de aangetroffen sarcofagen een gelijke oriëntatie? Betreft het dezelfde steensoort? Vertonen de sarcofagen een gelijksoortige iconografie?*

De sarcofagen en steenkisten van het kerkhof van de Sinte Margriet hebben dezelfde oriëntatie, namelijk oost-west. De sarcofagen en de deksels van de steenkisten zijn gemaakt van rode zandsteen. Voor de steenkisten is verder gebruik gemaakt van tufsteen en kloostermop. Beide sarcofagen zijn identiek aan elkaar wat de grafkisten betreft (sarcofaag I had geen deksel). De deksels van de steenkisten verschillen in formaat en versiering/iconografie.

9 *Zijn in de sleuven fundamentresten van (een voorganger van) de toren aan te wijzen?*

Nee. In werkput 7 is wel een oude kerkfundering aangetroffen – de kerk is vóór het instorten van de klokkentoren in 1842 groter geweest – en de fundering van een kolenhok of 'baarhuisje' wat hier tot in de 20e eeuw heeft gestaan.

Afbeelding 3.1 Het huidige begraafplan van de Sinte Margriet met de proefsleuven/werkputten en de sarcofagen (I en II) en steenkisten (A en B). Kaart: B. Schomaker.

Literatuur

- Haiduck, H., 1985. Importierte Sarkophage und Sarkophagedeckel des 11. und 12. Jahrhunderts im Küstengebiet zwischen Ems und Elbe. *Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden* 65, pp. 23–40.
- Kuiken, K., 2004a. Middeleeuwse zandstenen grafkisten uit Westerlauwers Friesland. *De Vrije Fries* 84, pp. 9–19.
- Kuiken, K., 2004b. Middeleeuwse zandstenen grafkisten in Groningen. *Groninger kerken* 1, 21, pp. 4–15.
- Reinstra, A. & F. van der Waard, 2003. Boksums bouwhistorie. *De Keppelstok* 66, pp. 4–21.
- Weezel Errens, D. van, 2003. De sarcofaag van Boksum. *De Keppelstok* 66, pp. 40–50.
- Wit, M.J.M. de (red.), 2003. *ARC-Rapporten 2002*. Groningen (ARC-Publicaties 80).
- Wit, M.J.M. de, 2006. *Een archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van een proefput op het kerkhof van de Sinte Margriet te Boksum, gemeente Menaldumadeel (Fr.)*. Groningen (ARC-Rapporten 2006-42).